

Наталія Куравська

Експліцитні перформативи як індикатори інтенсивності волевиявлення

Статтю присвячено дослідженню експліцитних перформативів як індикаторів інтенсивності волевиявлення. У статті розглянуто волевиявлення як сукупність таких семантичних полів: категоричного, пом'якшеного, інтенційного; проаналізовано їхні експліцитні перформативні індикатори.

Ключові слова: перформативність, перформативне висловлення, перформатив, експліцитний перформатив, перформативне дієслово.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві посилилась увага до вивчення властивостей дієслів, що позначають мовленнєву дію. Такі дієслова названо перформативами, а висловлення, у структурі яких вони вжиті, — перформативними.

У пропонованій статті розглянуто семантичні типи волевиявлення та проаналізовано їхні експліцитні перформативні індикатори.

Актуальність дослідження зумовлена доцільністю всебічного аналізу перформативних дієслів, які відображають категорійну відмінність між типами волевиявлення (так звану горизонтальну інтенсивність) і репрезентують вертикальне зрушення інтенсивності в межах класу.

Метою статті є висвітлення особливостей функціонування експліцитних перформативів як індикаторів інтенсивності волевиявлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема перформативності неодноразово ставала предметом дослідження мовознавців на матеріалі різних мов (Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, А. Вежицька, З. Вендлер, В. Гак, А. Дедухо, А. Загнітко, Дж. Остін, О. Падучева, Г. Почепцов, І. Сузов, Дж. Сьорль, Л. Турик, Б. Фрейзер), у працях яких встановлено характерні ознаки перформативності, визначено структурну будову перформативних висловлень. Проте питання перформативу як індикатора інтенсивності волевиявлення в українському мовознавстві досі залишається відкритим.

Поняття перформативності виникло в межах теорії мовленнєвих актів (Д. Вундерліх, Дж. Остін, П. Стросон, Дж. Сьорль). Перформативність є лінгвістичною багатоаспектною семантико-прагматичною категорією, яка реалізується у мові різними засобами, основним із яких є перформативне дієслово в перформативному вживанні. В основу семантико-прагматичного явища перформативності покладено концепцію, згідно з якою сказати щось означає зробити щось, а вимовити висловлення з певною інтенцією означає здійснити дію з певним ефектом [7, с. 5]. Як зазначає Ю. Апресян, перформативність — це здатність дієслова у формі *«першої особи однини (множини, якщо воно виступає на позначення особи групового або одноосібного мовця, що говорить про себе в множині) теперішнього часу (недоконаного виду) активного стану індикатива використовуватися в значенні, рівносильному однократному виконанню дії, яку позначає це дієслово»* [1, с. 199].

Суть перформативних висловлень полягає в тому, що вони не тільки є повідомленнями й засобом передачі думки, але й зумовлюють або викликають (негайні) дії тих, кому вони адресовані [1; 4; 5; 11; 9]. Специфіка перформативних висловлень полягає, по-перше, не в зображенні певної ситуації, а в її утворенні, по-друге, — в наявності іллокутивної сили, в інтерпретації світу, вираженні суб'єктивного й переважно емоційно забарвленого ставлення мовця до співрозмовника [3, с. 64].

Виклад основного матеріалу. Відоме визначення перформатива як *«висловлення, еквівалентне дії, вчинку. Перформативом називають слова і висловлення, вимовляння яких одночасно означає здійснення дії, яку вони називають»* [2, с. 372].

Згідно з Дж. Остіном, перформатив може бути як явним («експліцитним»), так і неявним («імпліцитним»). Експліцитним вважається перформатив, в якому *Я* експліковане у вербальній формі [8, с. 66], тобто коли дія, що виконується, супроводжується словами, що її описують (авторефлексивна вираженість); при цьому опис дії невід'ємний у акті мовлення від самої дії. Експлікація призначена для внесення ясності в розуміння висловлення, вона вказує на те, *«як його слід сприймати»* [8, с. 70]. Дж. Томас визначає експліцитний перформатив як *«механізм, який дає можливість мовцеві усунути будь-яке неправильне розуміння іллокутивної сили висловлення»* [12, с. 47].

Розглянемо приклади:

(1) — *Одного лишень попрошу: не розповідай нікому про те, що почув* (В. Шевчук);

(2) — *Я прошу Вас — ідіть* (І. Драч).

Очевидно, що у висловленнях (1), (2) для виконання тієї самої функції могло б бути достатнім уживання імперативів *не розповідай* та *ідіть* або реквестивів *не розповідай*, *будь ласка* та *ідіть*, *будь ласка*. Проте зазначені форми є недостатньо експліцитними для визначення іллокутивної функції

висловлень (1), (2) і можуть трактуватися як наказ, вимога чи прохання. Використовуючи перформативи *попрошу* і *прошу*, адресант одночасно здійснює дію — прохання не розповідати й прохання піти, яка однозначно сприймається адресатом. Спонування адресата мовлення виконати якусь дію, що передається іллокутивним актом прохання у формі перформатива, спрямоване на досягнення конкретного запланованого перлокутивного ефекту [6, с. 191].

Експліцитні перформативні індикатори інтенсивності волевиявлення розглядаємо, враховуючи наступні критерії: а) форму перформативного дієслова; б) тип волевиявлення за ступенем інтенсивності іллокутивної сили; в) потенційну або фактичну можливість уживання певної форми.

Перформативні висловлення реалізують канонічну перформативну формулу із займенником *Я* та перформативним дієсловом у формі теперішнього часу дійсного способу активного стану, після яких наявна пропозиційна частина [10, с. 83].

Розглянемо приклад:

— *Я наказую тобі піти до монастиря. Там тебе вилікують* (В. Шевчук).

Перформативна частина *Я наказую* містить перформативне дієслово *наказую* та займенник *Я*, що передбачають наявність мовця та адресата. Пропозиційна частина *піти до монастиря* й *Там тебе вилікують* указує на бажаний та передбачуваний стан справ.

На думку Ю. Апресяна, «деякі перформативні дієслова мають ще кілька граматичних форм» [див.: 1, с. 203]: а) перша особа однини простого майбутнього часу активного стану індикатива: — *Попрошу не тикати. Ми з вами свиней не пасли і, сподіваюсь, не будемо пасти* (В. Дрозд); б) третя особа теперішнього часу активного стану індикатива в неозначено-особових реченнях: — *Духовний отче, тебе просять видати фетву, яка вимагала б султанського зречення* (Р. Іваничук); в) третя та друга особа теперішнього часу пасивного стану індикатива: — *Вимагається тільки одне: податися, пригнутися і розм'якшити — всі поспічкують тобі і, хоч дивитимуться якийсь час підозріло, тебе від себе не відитовхнуть* (В. Шевчук); г) третя особа однини теперішнього часу активного стану індикатива: — *Борис Павлович просить секретаря* (В. Дрозд); д) перша особа однини й множини минулого часу в складі форми умовного способу: — *Радив би вам подбати про увагу до цієї жінки* (П. Загребельний); е) інфінітив у складі «ввічливих» перформативних висловлень: — *Дозвольте, пане сотнику, й мені слово сказати, — втрутився один із моїх співпідорожан, Семен* (В. Шевчук).

На матеріалі вибраних нами фіксацій проаналізовано експліцитні перформативи з опертям на семантичні моделі волюнтативних відношень. Висловлення з модальними значеннями волевиявлення за ступенем інтенсивності іллокутивної сили поділено на три групи:

а) висловлення з модальними значеннями категоричного волевиявлення (імператив, директив, ветагив);

б) висловлення з модальними значеннями пом'якшеного волевиявлення (прохібітив, оптатив, пермісив, когортатив, дезидератив);

в) висловлення з модальними значеннями інтенційного волевиявлення (рекомедатив, ріквестив, юсив, дебітив).

Висловлення з модальними значеннями категоричного волевиявлення мають окреслену прагматичну спрямованість, оскільки адресант знаходиться в пріоритетному становищі й для адресата є обов'язковим виконання дії, зазначеної в таких висловленнях.

Розглянемо приклад:

— *То слухай, що я тобі наказую: скачи в Салачик і знайди мені ту циганку-красуню, в якій очі світяться вогнем, а стан гнучкіший від лози* (Р. Іваничук).

У наведеному тексті Іслам (молодший брат хана, військовий міністр) наказує Селіму (татарському яничару) знайти циганку-красуню. Як бачимо, для категоричного волевиявлення характерні наступні ознаки: залежність адресата (Селіма) від мовця (Іслама), обов'язковість виконання дії (знайти циганку-красуню) адресатом (Селімом) внаслідок домінуючого статусу мовця (Іслам — військовий міністр, а Селім — татарський яничар), правомірність мовця вимагати здійснення конкретної дії (Селім безпосередньо підпорядковується Ісламу), зацікавленість мовця у виконанні дії та її спрямованість на користь мовця (Іслам хотів покликати циганку-красуню).

Для категоричного волевиявлення можливе вживання таких перформативних дієслів у різних формах та сполучень слів, еквівалентних перформативу:

— *наказувати*: — *Я наказую відчинити, боягузе!* — *закричав князь у якомусь шаленстві* (В. Шевчук); — *Наказано відпочивати* (Р. Самбук);

— *вимагати*: — *Вимагаю перевести мене до іншого табору, у мене, мовляв, стаття політична* (В. Дрозд); — *Я вимагаю зараз же припинити цю комедію* (П. Загребельний);

— *веліти (повеліти, звеліти)*: — *Велю тобі явитися до Високого Порога і уступити місце своєму братові — вірному слугі падишаха, який через твої обмови десять років невинно карається на Родосі* (Р. Іваничук); — *Звелено повернути*, — *казав Гасан* (П. Загребельний); — *Іменем сонця світів султана Ібрагіма повеліває тобі великий візир Муса-паша відправити свої війська на Україну чи то Московітію і доставити у Стамбул чотири тисячі невільників для чотирьохсот каторг, які потрібні для війни з Венецією* (Р. Іваничук);

— *покладати*: — *Бачу, скоряєшся охоче, тому покладаю на тебе ще одну повинність: оберігай купно з волхвуючими людьми обиталище бога Перуна* (Д. Міщенко); — *Панове офіцери, на вас покладається винятково відповідальне завдання: супроводжувати дуже важливий транспорт* (Р. Самбук);

- казати: — А я **кажу**: лизь! (О. Гончар); — **Сказано** тобі! Підси скажи моїм ввнухам — вони проведуть мене й без тебе (П. Загребельний);
- доручати: — Старшому лейтенантові Сокирку **доручено** розслідувати справу Романюка (Р. Самбук); — Яцьку, я **доручаю** тобі охороняти цю дівчину... (В. Малик);
- постановляти: — **Постановляється** мобілізувати всі сили на рішучу боротьбу з бандою розбійників і злочинців, що іменує себе Об'єднаним Банком Німеччини (В. Винниченко); — Оскільки винуватці покалися, не рятували свою шкуру, а ставили вище за все козацьку товарицькість, **постановляю**: виспати їм для очищення совісті по двадцять шополів (В. Шкляр);
- призначати: — Бачиш, Ісламе, я **призначаю** тебе ханом (Р. Іваничук);
- Я **призначаю** тебе агою на місце вбитих (П. Загребельний);
- заповідати: — **Заповідаю** вам: покличте на поміч розум свій, мудрість свою і врозуміть спесивих (Д. Міщенко); — І я **заповідаю** вам боротися з ними до останнього! (В. Малик);
- забороняти: — Я **забороняю** богохульствувати в цих освячених стінах! (В. Дрозд); — **Грабувати забороняється!** Усе, що є на Родосі, мав піти до султанської скаржниці! (П. Загребельний).

Висловлення з модальними значеннями пом'якшеного волевиявлення мають окреслену іллокутивну силу. Однак, на відміну від висловлень із модальними значеннями категоричного волевиявлення, вони характеризуються констатацією відносної рівності адресанта й адресата в їхніх взаєминах, оскільки виконання дії з боку адресата є необов'язковим.

Розглянемо приклад: — Я, **верховний інквізитор**, попереджаю: тільки повне визнання своєї провини, щиросерда сповідь і щира готовність прийняти церковну покуту можуть урятувати твою душу і тіло (В. Дрозд).

У наведеному тексті верховний інквізитор (звинувачуючи Роберто Граціано в тому, що той продав свою душу дияволу) попереджає Роберто, що той врятує свою душу й тіло, тільки визнавши свою провину й прийнявши церковну покуту. Як бачимо, для пом'якшеного волевиявлення характерні наступні ознаки: часткова залежність адресата (Роберто Граціано) від мовця (верховного інквізитора), необов'язковість виконання дії адресатом (Роберто не визнає своєї провини), зацікавленість адресата у виконанні дії та її спрямованість на користь адресата (якщо Роберто не визнає свою провину, верховний інквізитор його стратить).

Для пом'якшеного волевиявлення можливе вживання таких перформативних дієслів у різних формах та сполучень слів, еквівалентних перформативу:

- **застерігати**: — Так от, **застерігаю**: не здумай «цікавитися» будовою «цвіркуна»! (М. Дашкієв); — **Застерігаю** однак, що в разі вашої незгоди на наші пропозиції, вам краще не згадувати на суді того, що я зараз вам розповім, бо вам все одно ніхто не повірить (П. Загребельний);

— попереджати: — Однак **попереджаю**: не здумайте витягнути її на публічне обговорення (Р. Самбук); — **Попереджаю** вас, що коли ви розплутате на мені оце ремінччя, я найперше викину за борт вашу лахудру! (П. Загребельний);

— дозволяти: — А як нема у вас притулку іншого, **дозволю** я по доброті своїй і давньому нашому знайомству у флігелі, в саду проживать (В. Дрозд); — **Дозволю** відлучитися і дістати сковороду (П. Загребельний);

— надавати право: — **Надається право** описувати хліб лишній, майно усяке, реквізувать і здавать на схорону в кооперацію (В. Дрозд); — **Потрудіться** виконувати ваші обов'язки. Вам **надається право** призначити коменданта міста Геліополя (Ю. Смолич);

— хотіти: — **Зараз**, — сказав Єремія Гедеонові, — **зайде** єпископ Кирило. **Хочу**, щоб ви повторили те, що казали йому **передвік** (В. Шевчук); — **Мені все-таки хочеться**, щоб ми зустрілися завтра в Софії (П. Загребельний);

— бажати: — **Перекажіть**, що я не **бажаю** з ним розмовляти, — голосно, **аби** вчул Гуляйвітер, мовив Іван Кирилович (В. Дрозд); — **Бажаю**, кагане, щоб ти допоміг приборкати роди, які не покораються мені... (В. Малик);

— жадати: — **Одначе ж** я так давно **жадаю** бачити тебе, так дуже волюю знати, як усе те сталося, що сталося з Божейком? (Д. Міщенко); — **Всі ми жадаємо** розправи над ним (О. Гончар);

— воліти: — **Волюю**, аби кожен із вас, **отримавши** уділ, **взяв** на себе спорудження вежі та острогу в тім уділі (Д. Міщенко); — **Ах, воліємо** ми **гинути** від справжніх ворогів, ніжлі від зрадливих оборонців (Р. Іванчук).

Висловлення з модальними значеннями інтенційного волевиявлення виражають дію, виконання якої є необов'язковим для адресата, але бажаним для адресанта. Характерною рисою таких висловлень є те, що адресат знаходиться в пріоритетному становищі, оскільки він приймає рішення про виконання чи невиконання певної дії.

Розглянемо приклад:

— Одним словом, я **прошу**, щоб **зараз же**, із весни, **розпочиналося** будівництво нового корівника (Гр. Тютюнник).

У наведеному тексті Дорош (новий працівник ферми) на засіданні правління просить розпочати будівництво нового корівника. Як бачимо, для інтенційного волевиявлення характерні наступні ознаки: незалежність адресата волевиявлення (правління) від мовця (Дороша), необов'язковість виконання дії адресатом (правління приймає конкретне рішення по пропозиції Дороша), зацікавленість мовця у виконанні дії та її спрямованість на користь мовця (Дорош уважає, що ферми треба переобладнувати, інакше вони не приносять дохід).

Для інтенційного волевиявлення можливе вживання таких перформативних дієслів у різних формах та сполучень слів, еквівалентних перформативу:

— *радити*: — **Раджу** самому признатися в усьому, бо інакше сам знаєш, чим це кінчається (Р. Самбук); — *А я й не суджу*, — сказав Микола Платонович, — **а раджу** вам навчатися з лихих прикладів (В. Шевчук);

— *пропонувати*: — **Пропоную** створити в нашій повіті власну, селянську, армію (В. Дрозд); — **Пропоную** професорові Отаві зголоситися табірному командуванню добровільно, при цьому обіцяючи йому збереження життя і цілком цивілізоване з ним поводження (П. Загребельний);

— *просити*: — **Вас просять** зачекати тут (П. Загребельний); — **Прошу** вас, не ускладнюйте ситуацію, допоможіть нам розв'язати вузол (О. Гончар);

— *благати*: — **Благаю** вас, з'їжте хоч трохи (П. Загребельний); — **Благаю**, не зроби мене бекечею в гаремі (Р. Іванчук);

— *заклинати*: — **Заклинаю** тебе аллахом — не чіпай! (В. Малик); — *Все це брехня*, — втомлено відказував Трубачов, — **заклинаю** вас всім дорогим для вас і для ваших дітей не вірити словам так званих свідків, а організувати офіціальну перевірку... (П. Загребельний);

— *молити*: — **Молю** тебе, не смійся з мене, не примушуй мене почувати до тебе ненависть (В. Винниченко); — *Джаббар-ага, це твоя здобич, але молю* тебе аллахом — віддай мені! (В. Малик);

— *закликати*: — **Перш ніж перейти до справдешніх тортур, ще раз закликаю** тебе: з'яви істину! (В. Шевчук); — **Я закликаю** вас до порядку, громадянко Самусь, — обірвав її Хаблак (Р. Самбук);

— *запрошувати*: — **Я запрошую** вас і товаришку Правдик перевірити мою здатність до «водошукання» (М. Дашків); — *Тепер я запрошую* вас стати моїми гостями вже насправді (П. Загребельний);

— *потребувати*: — **Ми, товаришу Будашик, потребуємо** вашої допомоги (Р. Самбук); — *Ось і я сподіваюсь ввіймати злодійв, та* **потребую** вашої допомоги (Р. Самбук).

Можна зробити висновок, що перформативи — це специфічний лексичний засіб експлікації волевиявлення в структурі висловлення, однак волевиявлення через експлікацію окремих, різних за своїм характером мовленевих дій, у яких воно реалізовано. Отже, характер таких висловлень уточнюється через семантику перформативних дієслів: *наказую* позначає волевиявлення як наказ, *прошу* — як прохання, *вимагаю* — як вимогу, *забороняю* — як вимогу не виконувати названу дію тощо. Саму ж дію, процес або стан речей, до яких спонукає мовець, називає інфінітив, імператив, підрядне речення зі сполучниками *що/щоб/аби*, додаток без участі дієслівних форм.

На нашу думку, перспективними будуть розвідки, присвячені аналізу мінімальних моделей із ядром — перформативним дієсловом, а також їхніх модифікацій та трансформацій.

Список літератури

1. АПРЕСЯН, Ю. Д.: *Перформативы в грамматике и в словаре. Школа «Языки русской культуры»*, Москва 1995.
2. АРУТЮНОВА, Н. Д.: *Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы*. Едиториал УРСС, Москва 2005.
3. БАЛАНДИНА, Н., СТЕПАНЕНКО, М.: *До проблеми опису етикетних перформативів у словниках (чесько-українські паралелі)*. *Eslavística Complutense*, 2007, № 7, с. 63–76.
4. БЕНВЕНИСТ, Э.: *Общая лингвистика*. Прогресс, Москва 1974.
5. БОГДАНОВ, В. В.: *Иллокутивная функция высказывания и перформативный глагол*. In: *Содержательные аспекты предложения и текста*. Изд-во Калинин. ун-та, Калинин 1983, с. 27–38.
6. ГНАТЮК, Л.: *Перформативи у структурі мовленнєвого етикету*. Лінгвістичні студії, 2008, № 17, с. 189–194.
7. ЛПСЬКА, Є. Л.: *Перформативні висловлення в сучасній німецькій мові: семантичний і когнітивно-прагматичний аспекти*: автореф. дис. канд. філол. наук. Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Чернівці 2010.
8. ОСТИН, Дж.: *Как производит действия при помощи слов*. Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, Москва 1999.
9. ОСТИН, Дж.: *Слово как действие*. Новое в зарубежной лингвистике, 1986, № 17, с. 22–130.
10. СУСОВ, И. П.: *Лингвистическая прагматика*. Восток–Запад, Москва 2006.
11. LEECH, G.: *Metalanguage, Pragmatics and Performatives*. In: *Semantics: Theory and Application*. Georgetown University Press, Washington D.C. 1976, p. 17–29.
12. THOMAS, J.: *Meaning in Interaction: an Introduction to Pragmatics*. Longman, London 1995.

Explicit Performatives as Indicators of the Intensity of Volition

Nataliia Kuravska

The article is dedicated to the studying of the explicit performatives as indicators of the intensity of volition. The modal meaning of volition is shown as a collection of the following semantic areas: categorical, mitigatory and intentional; their explicit performative indicators are analyzed in the article.

Key words: performativity, performative utterance, performative, explicit performative, performative verb.

Эксплицитные перформативы как индикаторы интенсивности волеизъявления

Наталія Куравська

Стаття посвячена дослідженню експлицитних перформативів як індикаторів інтенсивності волеизъявления. В статті розглядається волеизъявление як сово-

купность таких семантических полей: категорического, смягченного, интенционального; проанализированы их эксплицитные перформативные индикаторы.

Ключевые слова: перформативность, перформативное высказывание, перформатив, эксплицитный перформатив, перформативный глагол.